

Образ Данила Братковського у віршах волинських поетів

*Роботу виконано на кафедрі української літератури
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті проаналізовано поетичні твори знаних волинських поетів – В. Гея, П. Гоця, Н. Гуменюк, В. Вербича, присвячені Данилу Братковському, звернено увагу на їх ідейне спрямування та особливості художньої рецепції образу видатного українсько-польського поета та палкого патріота другої половини XVII ст.

Ключові слова: образ, поетичний твір, вірш, художній засіб.

Семенюк Лариса. Образ Данила Братковського в стихах волинських поетів. В статтю аналізуються поетические произведения известных волинских поэтов – В. Гея, П. Гоця, Н. Гуменюк, В. Вербича, посвященные Даниилу Братковскому, обращается внимание на их идейный смысл и особенности художественной рецепции образа известного украинско-польского поэта и пламенного патриота второй половины XVII века.

Ключевые слова: образ, поэтическое произведение, стихотворение, художественный прием.

Semenyuk Larysa. The Image of Danylo Bratkovsky in the Poems of Volyn Poets. The poetic writings of the known Volyn poets, such as V. Ghey, P. Ghots, N. Ghumeniyk, V. Verbych, devoted to Danylo Bratkovsky, are analysed in the article. Attention is paid to their ideological direction and the specificity of the artistic reception of the image of the famous Ukrainian and Polish poet and an ardent patriot of the second half of the XVII century.

Key words: an image, poetic writing, a poem, artistic means.

Постановка наукової проблеми та її значення. Постать українського письменника другої половини XVII ст., поборника зневажених прав українського народу Данила Братковського впродовж півтора століття привертає до себе пильну увагу істориків, літературознавців, які присвятили йому низку наукових досліджень, створивши всебічний портрет письменника-патріота, борця проти державного ладу Речі Посполитої.

Художнє осмислення образу Братковського розпочинається в кінці XIX – на початку XX ст. На сьогодні створено декілька великих художньо-біографічних творів про поета, зокрема історичну драму Михайла Старицького «Остання ніч», історичну повість Олександра Богачука «Вирок» (незавершена), історичну поему Данила Кулиняка «Данило Братковський».

Для українських письменників, які впродовж більш ніж століття звертаються до постаті Данила Братковського як образу художньої літератури, він був і залишається складним психологічним феноменом, символом нескореного духу, уособленням складного й бурхливого часу.

Цілком закономірно, що постать Данила Братковського, життєва доля якого тісно пов'язана з Луцьком, осмислюється у поетичній творчості знаних на Волині поетів – В. Гея, П. Гоця, Н. Гуменюк, В. Вербича. На жаль, досі ці твори, які поглиблюють розуміння феномену Братковського як людини, поета і борця, не аналізувалися, тому звернення до цієї теми вважаємо доцільним та науково актуальним.

Мета статті – розкрити ідейне спрямування та особливості художньої рецепції образу видатного українсько-польського поета та палкого патріота другої половини XVII ст. у віршах волинських поетів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування наукових результатів дослідження. Серед волинських літераторів першим звернувся до постаті Д. Братковського як образу художньої літератури В. Гей. Він присвятив своєму прославленому землякові вірш «Данило Братковський», що був надрукований у збірці поезій «Краплі на листі» (К., 1987)

[1, 46–47]. Епіграфом до свого твору В. Гей узяв рядки із програмного вірша поета «Мінливість світу не зрозуміти»:

*Ой що то за диво буває на світі,
Що тому смішки, тому сльози лити.
Один здоровий, а інший хорює,
Один живий, а інший горює.*

Вірш В. Гея відкривається хвилюючою звісткою про трагічну смерть поета у Луцьку, яку повідомили ватажку козацького повстання Семенові Палію його побратими по боротьбі, закликаючи до справедливої помсти польській шляхті:

*Повстаньмо, Палію, нині,
зрубаємо шляхту геть!
Братковський скатований люто
в місті Луцьку на смерть... [1, 46].*

Далі поет передає уявний діалог козацького ватажка із загиблим поетом. Це вдалий поетичний прийом, за допомогою якого автор умотивовує вчинки свого героя, показує його відданість народові і православної вірі. Переконливість суджень Братковського досягається за допомогою засобу градації та ряду лексичних повторів:

*За волю, Семене, за волю
і за пригноблений люд,
За Україну і Польщу
прийняв я магнатську лють,
За православну віру,
за наші козацькі права,
За правду, Семене, за правду
злетіла моя голова [1, 46].*

Братковський переконує свого співрозмовника, що єдиний спосіб подолання ситуації, в якій опинилася Україна, – збройна боротьба. Тому, немов духовний заповіт померлого до живих однодумців, звучить трикратний заклик: «Повстання! Повстання! Повстання!».

Свої політичні переконання загиблий поет підкріплює філософськими роздумами про світ і життя. Тут автор вдало вплітає в рядки монологу Братковського ремінісценції його віршів «Мінливість світу не зрозуміти», «Світ», які підтверджують, що перед нами – людина зі сформованим світоглядом, із об'єктивним баченням світу та розумінням його глибоких суперечностей, здолати які можна лише збройною силою:

*Мінливості цього світу
таке розуміння моє:
Чи хлоп ти, чи шляхтич бідний –
на тебе ганьбителі є.
Ніде не схватись від нього
ані вночі, ні вдень.
Гнобителі усе зневажає,
«поважає» меча лишень [1, 46–47].*

Братковський закликає Палія не згадувати його лихим словом і не проливати за нього сльози, а змити його кров ворожою кров'ю. Відчувається, що тут промовляє справжній поет-патріот, який уміє мислити масштабними категоріями, здатний бачити світ у цілому і «розкладеним по частинах».

Наступні рядки вірша можна сприймати або як відповідь Семена Палія на слова поета, або як реакцію самого автора (а з ним і сучасного читача) на відверту сповідь поета-патріота з далекого XVII ст. Своє захоплення цією мужньою людиною та духовну

спорідненість із загиблим автор передає за допомогою риторичного звертання: «Преславний козаче Даниле, хоробрий друже мій!». Він переконаний у тому, що «порубаний на частини» поет своїм героїчним вчинком, і рядками своїх віршів будитиме до боротьби ще не одне покоління українців. Тому він бачиться поетові живим, а той світ, якому присвятив він своє життя і творчість, – вищим, яснішим і чистішим, здатним постояти за свої права.

Остання строфа вірша – це своєрідний підсумок усього, що сказали раніше і сам автор, і його ліричний герой. В. Гей переконаний, що кров поета будитиме свідомість його нащадків до спротиву будь-якому насиллю, адже «кара породжує кару, а лють породжує лють». Однак лейтмотивом у вірші звучить останній гуманістичний акорд – віра в злагоду, порозуміння і мир між людьми:

*Та вірю я, вірю в правду
і злагоду межі людьми,
Для чого ж тоді возродилися
з дикого звіра ми?.. [1, 47].*

Вірш В. Гея «Данило Братковський» цікавий своєю побудовою, діалогічною формою викладу, на якій автор спеціально не акцентує, навіть не виділяючи слова мовців у тексті. На нашу думку, це дає змогу читачеві стати співрозмовником загиблого поета, поставити себе на його місце, перейнятися його душевним станом і зрозуміти його внутрішній світ, що промовляє крізь рядки його поезій. Засоби риторики, особливості строфічної будови вірша допомагають відчутти напругу історичного буття кінця XVII – початку XVIII ст., а останні рядки твору слугують своєрідним містком між минулим і сьогоденням, яке відлунює у віршах поета.

Вірш під назвою «Данило Братковський» присвятив поетові-земляку уродженець Турійського району на Волині поет Петро Гоць. Цей твір увійшов спочатку до першої поетичної збірки автора «Євшан-пробудження» (Луцьк, 1991), а потім і до другої, значно більшої за обсягом, – «Тисячоліття», що була надрукована в Луцьку 1993 р. У першій збірці автор подає коротку довідку про страту поета в Луцьку, а в другій – ще й називає одне із ймовірних місць народження Братковського – село Свійчево (у наукових джерелах – с. Свищів) на Володимирщині (тепер Млинівський район Рівненської області).

Для поета Петра Гоця Данило Братковський – це насамперед «видатний український поет-бунтар і повстанець», тому в однойменному вірші автор акцентує на патріотизмі, мужності та відданості поета інтересам народу. Твір побудовано у формі пристрасного монологу Данила Братковського, зверненого до нащадків. Кожна його фраза – це своєрідне заперечення різного роду звинувачень на його адресу з боку української і польської шляхти, відстоювання власної життєвої позиції. Тому твір П. Гоця рясніє риторичними питальними реченнями, які лише в кінці вірша змінюються на ствердні, окличні.

Перш за все Братковський доводить своїм уявним опонентам, що він не «дука», тобто не здирщик, що його шляхетський рід відрізняється від «шляхетської породи» тогочасного українського панства, адже він завжди був борцем проти «зайд» – польської шляхти, яка знушалася з рідного йому народу:

*Хто там сказав, що я так само – дука?
Що я з тих самих шляхтицьких пород?
Хіба не раз не я заносив бука
На зайд – за рідну землю і народ? [2, 26].*

Устами Данила Братковського автор нагадує цим вороже налаштованим опонентам сторінки біографії поета-патріота, який, здобувши освіту на чужині, не залишився там задля титулів і кар'єри, а «вернувся назад на землю прабатьків».

Цю думку увиразнює яскрава метафора, яка й сьогодні звучить дуже актуально:

*... не пішов блукати десь по світу
Собі шукати золотих підків? [2, 26].*

Наступними рядками вірша поет у формі низки питальних речень показує заслуги Братковського перед рідним народом – публікацію сатиричних творів, спрямованих проти шляхти, відстоювання прав посполитого населення України в польському сеймі і нарешті – участь у повстанні Семена Палія, за яку витерпів муки і страждання та зійшов на плаху:

*Хіба не я у Кракові до друку
На шляхту злу сатиру подавав?
А бідному поспільству серця муку
Не за гроші – за віру роздавав?
Хіба не я до Палія в загони
Ішов і вів селян до повстання?
Долав негоду, злидні, дальні гони
Аж до кончини миті настання? [2, 26].*

Останньою строфою свого пристрасного монологу поет-борець стверджує, що ідеалом його життя були не шляхетські почесті, якими він знехтував (тому й не зараховує себе до шляхти), а боротьба, воїнська звитяга, що підтримувала його дух упродовж нелегкого життєвого шляху, доказом чого стало його життя:

*Ні! Я не шляхтич! Я по духу – воїн!
І доказом тому – моє життя... [2, 26].*

Ліричний герой переконаний, що загинув не марно, а тому достойний пам'яті нащадків, незалежно від того, куди поверне колесо історії:

*Я пам'яті у вас таки достоїн,
Яким не стало б ваше майбуття! [2, 26].*

Отже, П. Гоць у своєму вірші порушує проблему відданості інтелігенції своєму народові, незалежно від її майнового і суспільного становища, та проблему історичної пам'яті. Усе це робить вірш поета актуальним і в нашому часі.

Волинська поетеса Надія Гуменюк теж назвала свій поетичний диптих, присвячений поету-земляку з далекого XVII ст., «Данило Братковський». Епіграфом до цього вірша послужили перефразовані слова з літопису Самійла Величка, які стали візитною карткою поета: «Чоловік учений та поет вищеназваний (котрий і книгу під назвою «Світ, розглянутий по частинах» красно і утішно склав), благочестя святого нерушній блюститель Данило Братковський оббреханий і оскаржений – його посеред луцького ринку через ката по-тиранськи розтято за сім разів» [3, 19].

Одразу впадає в око незвична побудова вірша Н. Гуменюк. Перша його частина написана за мотивами історичної «Пісні про Байду» («В Цареграді та й на риночку...»), що одразу викликає асоціації з подвигом козацького ватажка, закатованого турками. Волинська поетеса, узявши за основу початок відомої народної пісні, переносить місце події до Луцька, а головним героєм своєї пісні показує Данила Братковського. А ще замість ствердної форми, вжитої в історичній пісні («...там п'є Байда мед-горілочку»), поетеса використовує заперечні форми дієслів та традиційний вигук «ой» на початку, що теж стилізують текст під народний героїчний епос:

Ой там у Луцьку та й на риночку

*Не пив Братковський мед-горілочку.
Не пив Данило, не похмелявся,
Ворогу злomu не поклонявся [3, 19].*

Наступний рядок вірша – це майже дослівна цитата з літопису Самійла Величка. Для порівняння:

– у Величка: «...його посеред луцького ринку через ката по-тиранськи розтято за сім разів»;

– у вірші Н. Гуменюк: «Сім раз розтятий рукою ката...».

У народнописенному стилі витримані й широко ліричні та глибоко емоційні звернення поетеси до свого героя, жорстоко страченого катами: «За що, мій орле? За що, мій брате?». У цих словах – і глибокий біль поетеси за кращими синами України, і щире переживання за передчасну смерть невинної людини, яка постраждала за свої переконання, і небайдуже ставлення до долі рідного народу. У тому, що це саме так, переконують наступні рядки вірша, що є останніми словами поета-патріота, мовленими в момент страти:

Останній погляд у далеч сіру:

– За Україну! За волю й віру! [3, 19].

Друга частина віршованого диптиха Н. Гуменюк відкривається парафразою з назви поетичної збірки Д. Братковського («Світ, по частинах розглянутий»), яку авторка вдало поєднує з обставинами трагічної загибелі поета (за деякими свідченнями, його було четвертовано):

*Він світ розглянув по частинах
Й зі світу по частинах йшов.
Та не ділилась віра сина
І не ділилась любов [3, 20].*

Завдяки творчому таланту поетеси особиста трагедія Братковського набуває рівня національної трагедії, адже наша земля була ще «не раз потята, не раз закинута у тьму». Авторка висловлює сподівання, що ця земля, яка зродила людину такої мужності і такого духу, дасть ще не одну особистість, гідну подвигу Братковського:

*І ця земля, не раз потята,
Не раз закинута у тьму,
Ще не одного родить брата,
По духу рівного йому [3, 20].*

Примітно, що в порівняно невеликому віршованому тексті Н. Гуменюк змогла показати подвиг Братковського у великому часовому вимірі: як продовження славної козацької традиції, оспіваної в народних думках та історичних піснях, на якій зріс, мабуть, і сам поет, і як предтечу майбутніх жертвних подвигів численних синів України, рівних по духові з поетом-патріотом із XVII ст. Поетичний диптих Н. Гуменюк, що постав на фольклорній основі, максимально наближає читача до розуміння образу Братковського як поета і громадянина своєї епохи. Авторка навіть використовує типовий бароковий прийом – концепт у цитованих вище початкових рядках другого двовірша (див: «Він світ розглянув...»), а також вживає характерну для народних дум дієслівну риму («не похмелявся», «не поклонявся»), анафори, лексичні повтори, риторичні засоби.

Волинський поет Віктор Вербич видав у Львові 1999 р., на зламі тисячоліть, поетичну збірку «У полотно снігів», де помістив вірш про Данила Братковського «Голос майдану “Братський міст”» [4, 30]. Одразу після назви твору поет окреслює часопросторовий вимір, у який він прагне заглибитися: це Луцьк року 1702-го і Луцьк кінця другого тисячоліття. Тобто автор прагне побачити образ і слово поета «крізь виміри часу», як справедливо зазначає сучасна дослідниця М. Хмельюк [5, 110]. Справді, у вірші В. Вербича «присутній образ часу, його невинного руху. Поет роздумує про естафету культури, про істинність

історії, її гуманістичний смисл. Час постає перед нами як тема і як невід'ємна складова частина художнього простору» [5, 113].

Письменник відчуває присутність історії в сьогоденні. Таким історичним нагадуванням для нього слугує здавалося б зовсім непримітна деталь – опалий листок «на мокрому бруці старого майдану». Цей опалий листок – посланець з далекого 1702 р., коли в таку ж листопадову пору трагічно обірвалося життя Данила Братковського. Поет хоче нагадати не лише громадянський подвиг свого земляка, а й актуальність його живого слова, тому раз у раз між рядків вірша зринають слова самого Братковського: «Ой що то за диво буває у світі...», «Деся правда пропала...».

Схвильовано автор розповідає про подію, що сталася восени 1702 р. Страту поета в Луцьку В. Вербич подає скупими лаконічними штрихами: «Кат витер сокиру. Горілкою втишивсь» [4, 30]. І хоча ця жахлива подія, як сказано у вірші, давно вже «за завісою років», однак Данило Братковський залишився «не прийнятий смертю»: його подвиг відлунює у віках.

Вслухаючись у слова з віршів Братковського («Деся правда пропала»), В. Вербич розуміє, наскільки далекоглядним був поет, адже ці слова залишаються актуальними і тепер, говорячи образно, «вплітаються в гаснуче тисячоліття». Відтак Братковський переростає рамки своєї епохи, він вростає в проблеми нашого часу. Автору боляче усвідомлювати, що нащадки, ці «Чорнобилем мічені діти», не зробили належних висновків з уроків історії, занедбали те, за що пішов на плаху Братковський. Від цього все довкола, що пам'ятає трагічну подію далекого минулого, никне і маліє:

*У землю втискається церква Покровська,
Храм Хрестовоздвиженський нишкне убого [4, 30].*

Поет упевнений, що сучасники повинні знайти в собі сили для подолання байдужості та зневіри, і навіть самоіронізує над своїми земляками, вдаючись до влучного народного вислову: «В тому Луцьку – все не по-людськи, довкола – вода, всередині – біда» [4, 30]. У контексті цього вислову по-новому звучать згадувані вже слова Братковського, що повторюються в кінці вірша: «Ой що то за диво буває у світі...» Вони слугують не лише художнім обрамленням твору, а й містким асоціативним образом-лейтмотивом. Самотній голос Братковського, що його почув поет на майдані «Братський міст», не випадково винесений у назву вірша. Він сприймається як символ взаєморозуміння між людьми в будь-які часи й епохи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, у віршах волинських поетів перед сучасним читачем постає образ мужньої, рішучої, вольової людини XVII ст., яка поклала своє життя за правду, віру і народ. Хоча всі автори підкреслюють факт трагічної загибелі поета, однак основну увагу звертають на те, щоб ідеали, за які боровся і помер Данило Братковський, будили сумління нащадків та слугували історичним нагадуванням ще не одному поколінню українців.

Художні прийоми досягнення творчого задуму в кожного з поетів своєрідні (монологи, діалоги, риторичні питання, вигуки, ремінісценції, градація тощо), однак усі вони підпорядковані ідейно-смысловому звучанню віршів, отже мають на меті передати дух епохи, в яку жив Данило Братковський, увиразнити образ поета-патріота, актуалізувати його поетичне слово, проголошене понад три століття тому.

Список використаної літератури

1. Гей В. Данило Братковський // Гей В. Краплі на листі : поезії / В. Гей. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 46–47.
2. Гоць П. Данило Братковський // Гоць П. Євшан-пробудження / П. Гоць. – Луцьк : [б. в.], 1991. – С. 26.
3. Гуменюк Н. Данило Братковський // Гуменюк Н. Однокрил : поезії / Н. Гуменюк. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – С. 19–20.
4. Вербич В. Голос майдану «Братський міст» // Вербич В. У полотно снігів : поезії / В. Вербич. – Львів : Каменяр, 1999. – С. 30.

5. Хмелюк М. Слово Д. Братковського крізь виміри часу / М. Хмелюк // Данило Братковський – поет і громадянин : наук. зб. за матеріалами наук.-краєзн. конф., приуроченої до 300-ї річниці страти Данила Братковського (м. Луцьк, 22–23 листоп. 2002 р.). – Луцьк : [б. в.], 2002. – С. 110–114.